

Ернест ГИЙДЕЛ

ВИПРАВЛЯННЯ

*Зауваги на маргінесах статті В. І. Фенича
«Вправляння з історією по-українськи,
або Якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття
після 1991 року»*

Ужгород
Видавництво «Гражда»
2016

ББК 63.3(4 УКР-4ЗАК)

УДК 930.1 (477.87)

Г 46

Стаття є полемічним відгуком на «Вправляння з історією по-українськи, або якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року» Володимира Фенича. Гийдел вважає її форму та стиль за невідповідні для академічного тексту, а з її змісту вартими уваги лише три проблеми: русинська ідентичність, національна парадигма та культура наукової дискусії. Русинська ідентичність є більш складним феноменом історії та історіографії ніж це представляє Фенич. Національна парадигма є неминучою допоки у координатах цінностей національній ідентичності належатиме важливе, інколи вирішальне, місце і допоки національна держава залишатиметься однією з найлегітиміших форм політичного суверенітету. Справжня наукова дискусія вимагає доброї волі та припущення правоти опонента. Гийдел також пропонує розрізняти русин та карпаторусин як два відмінні історичні поняття.

Оскільки стаття В. І. Фенича з'явилась в серії «Історія» «Наукового вісника Ужгородського університету», то цей текст було спершу (1 жовтня 2016 р.) надіслано для публікації у ньому. 14 жовтня Е. Гийдел отримав відповідь, «що редколегія “Наукового вісника” вважає недоцільним публікувати Вашу статтю в ситуації, що склалася нині на історичному факультеті УжНУ».

ISBN 978-966-176-095-9

© Ернест Гийдел, 2016
© Видавництво «Гражда», 2016

ВСТУП

Стаття Володимира Фенича (надалі – Автор) «Вправляння з історією по-українськи, або Якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року» (надалі – «Вправляння») [9] є нібито відповіддю «молодому історику» [9, с. 139], а саме на мій досить давній рецензійний огляд двох карпаторусинських енциклопедій [3]. Уважно перечитавши (кілька разів) його текст, я так і не знайшов у ньому якоїсь відповіді мені. За винятком одного побіжного спостереження (з яким Автор, до речі, погоджується): він ані дискутує, ані розглядає головні тези моєї статті. Припускаю, що «відповідь» має для нього якесь нове, невідоме мені значення слова. Мій текст не є відповіддю натомість за свідомим вибором. Це радше вимушені зауваги на маргінесі, написані через переконання, що якщо на певні речі не реагувати то може виникнути враження, що їх толерують або навіть сприймають.

Перш ніж перейти до змісту статті Автора мушу зупинитись на її жанрі котрий він визначає як «есей-дослідження» [9, с. 138, 147]. Вона є ні тим, ні іншим. Значна частина тексту є елементарно не академічною, з розлогими ліричними відступами. Ця, як влучно кажуть росіяни, *отсебятина* (це ще не есей) належить радше до запису у блозі чи Живому Журналі, а не у науковому виданні, хоч би й периферійному. Науковий текст має певні **стандарти**. Щό Автор дослідив у своїй статті – для мене залишилось таємницею. Вирішення якоїсь дослідницької проблеми відсутнє. Фактографічний опис якоїсь теми відсутній. Історіографічний аналіз якогось питання відсутній. Зате приміток вийшло багацько. За жанром «Вправляння» є уривчастими рефлексіями, скинутими в одну братську могилу, розкопуючи яку я неодноразово шкодував, що університетський предмет «академічне писання» (*academic writing*) є малознаним і малопопулярним в Україні. Якщо відшкрябати цей шлак *отсебятини* від тексту статті Фенича, то змісту вийде мало.

З цього залишку для мене вартими уваги є три проблеми: т. зв. руська/русинська ідентичність, національна парадигма та культура наукової дискусії.

Але перш ніж перейти до розгляду цих проблем – одне зауваження термінологічного характеру. Науковці створюють і вживають терміни для того, щоб краще розуміти, описувати явища і передавати це знання далі. В ідеалі, самої тільки згадки якогось терміну має бути достатньо, щоб читачам чи слухачам було зрозуміло, про що йдеться. Реальність є часто іншою. «Русин» є перенавантаженим терміном – він несе у собі вже стільки сенсів, що його вживання починає втрачати сенс. Доволі часто без знання контексту чи уподобань автора неможливо зрозуміти, у якому значенні він/вона вживає цей термін. І це не дивно, бо «русин» використовується для означення:

- 1) домодерної ідентичності українців;
- 2) східнослов'янського населення Речі Посполитої;
- 3) східнослов'янського населення Габсбурзької монархії;
- 4) національних меншин у міжвоєнній Чехословаччині, Польщі та Румунії;
- 5) східнослов'янської меншини на Балканах (т. зв. воєводинські русини);
- 6) тих, хто ідентифікують себе з проектом четвертої східнослов'янської національності.

Припускаю що це не повний перелік.

Вживання одного й того ж самого терміну для означення стількох відмінних історичних феноменів (гіпотетичних чи ні) є малопродуктивним. Воно також сприяє необґрунтованій презумпції, що упродовж всього часу «русин» стосувався явищ, які були спорідненими, пов'язаними або еволюційними складовими єдиного процесу. Особливо часто ця презумпція зустрічається серед представників шостого значення терміну, які механічно зараховують до «своїх» ті історичні постаті Угорської Русі, які означу-

вали себе як «русинів», не переймаючись як правило значенням(и), які ці постаті вкладали у цей термін. Тож перші два рядки «Вручання» Олександра Духновича «Я Русинъ былъ, есмь, и буду, / Я родился Русиномъ,» для них вже є достатнім, щоб вважати його за карпаторусинського діяча, хоча творчість цього «будителя» дає мало підстав для такої однозначної характеристики [6]. Для розв'язки (принаймні часткової) цієї плутанини сенсів під одним терміном я розрізнятиму «карпаторусинів» і «русинів» та вживатиму «карпаторусини» **виключно** для ідентифікації проекту четвертої східнослов'янської національності (за винятком цитат, де я залишаю термінологію авторів). Слід відзначити що представники цього проекту, як правило, вживають «русин» у якості синоніма до «карпаторусин», хоча сучасні українці мають на перший термін набагато більше історичних прав.

РУСЬКА/РУСИНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Автор вважає, що «русини і українці мають різне, часом відмінне етнічне походження» [9, с. 141]. Різний і відмінний є, до речі, синонімами, тож вираз «різне, часом відмінне» має стільки ж сенсу скільки «абетковий, часом алфавітний». Утворення українців за Автором бере свій початок від 17 ст. коли «нова окраїнна (= українська) ідентичність степового козацтва ... підкорила середньовічну руську, тоді уніатську, ідентичність». [9, с. 141]. Це поглинання, або «українське завоювання Русі» [9, с. 141] тривало до 20 ст. Його останньою зупинкою була Угорська Русь, де ця руська ідентичність зберігається і донині у вигляді «реліктової етнічної ідентичності», тобто карпаторусинів. Автор не окреслює, чим був цей руський етнос, звідки і коли він починається, яка була територія його розселення. Колись, десь, якимось існував?

На користь своєї теорії Автор не наводить **жодних** аргументів, обмежуючись лише згадкою, що вона «добре ілюструється у працях О. Толочка, Н. Яковенко, С. Плохія і, особливо, Я. Дашкевича» [9, с. 141]. Трохи далі він ще додає польського історика Станіслава Смольку, вислів якого про «українське завоювання» Галичини він також зараховує на користь своєї тези. Посилання на сторінки та назви праць вказаних істориків у «Вправляннях...» відсутні, не дивлячись на розлогий характер статті. Доволі важко брати до уваги, не кажучи вже про поважний розгляд, теорію, яка викладена недбало і яка компенсує брак власної аргументації схоластичним переліком наукових авторитетів. Це прийнятно на рівні (української) курсової роботи. Вміння формулювати власні, оригінальні аргументи є базовим критерієм розвитку науковця. Відсилання до авторитетів не коштує інтелектуальних зусиль, а підміна власної аргументації їх переліком є ознакою, у кращому

випадку, доктринерського за типом мислення, а у гіршому – інтелектуальної неспроможності.

Втім, навіть і щодо згаданих авторитетів маю сумніви, чи вони свідчать на користь теорії Автора. Ярослав Дашкевич, який нібито «особливо» писав про «українське завоювання Русі» у 17 ст., за власним зізнанням був примордіалістом і вірив, що протоукраїнські племена утворили Київську Русь, від котрої він починав історію «як української нації, так і української національної державності» [2, с. 43-46]. Українці, твердив він, «проявилися як нація в XI-XII ст., а можливо й раніше» [2, с. 84], «основна етнічна субстанція і територія розселення українського народу не змінювалася протягом понад тисячоліття» [2, с. 62]. Він не шкодував гнівного пафосу та епітетів на адресу істориків, прихильних до точки зору, що український народ сформувався пізніше, лише після розпаду Київської Русі, називаючи їх прислужниками «старшого брата» [2, с. 51-52]. Карпаторусинів Дашкевич вважав за вигадку, такий собі «псевдоетнос», а їхню мовну та історичну традицію критикував як «фіктивну», у якій «немає нічого живого» [2, с. 92, 197-198].

Станіслав Смолька справді твердив про «українське завоювання» Галичини, але йому і Автору йдеться про різні речі і про різні Галичини. Володимир Фенич розуміє цей вираз у контексті його теорії про злам домодерної руської ідентичності і формування з її одного (але великого) уламка на протязі століть українців. Натомість Смольці йдеться про хронологічно вужчий період, а саме – про вихід, починаючи з 1890-х років, українського руху на сцену масової політики **коронного краю** Галичина, яка на тоді була під міцним політичним контролем місцевої польської еліти, і його подальший наступ на цей контроль у парламенті та публічній сфері провінції. Він спостерігав за цим явищем не стільки як історик, а як сучасник і був щиро здивований з прогресу (й амбіцій) цього руху, який заскочив зненацька не тільки його одного, а

майже всю польську громадськість та її політиків й інтелектуалів. Не випадково що цей вираз, який відтоді став відомим, він ужив у своїй публіцистиці, а не у науковому дослідженні [19, s. 103]. Володимир Фенич про це, без сумніву, знав би, якби на істориків він не тільки покликався, але також і читав їх праці.

Сергій Плохій дійсно писав про руську ідентичність (але не про етнос), зокрема у своїй відомій книзі, але знову ж таки в іншому розумінні, ніж Автор [17]. По-перше, Плохій пише не про одну, а про кілька руських ідентичностей і розрізняє руський (Rus'ian) від русинського (Ruthenian). Де Автор бачить однину, Плохій говорить про множинну. По-друге, слід пам'ятати, що про будь-яку ідентичність до епохи масового, обов'язкового шкільництва можна говорити лише на рівні писемних еліт (тобто, дуже мале і вузьке коло людей). Саме одну таку еліту, православних кліриків і шляхтичів Речі Посполитої першої половини 17ст., та її проект русинської (Ruthenian) ідентичності Плохій і розглядає в одному з розділів своєї книги. Цей проект, який мав на меті довести політичну окремішність та рівноправність православної еліти з польською та литовською елітами, він вважає за успішний на середину 17 ст. Але на відміну від Фенича, який протиставляє її козацтву, у Плохія ця русинська ідентичність козацтво інкорпорує і воно виступає її оборонцем, а не руйнівником [17, p. 356]. За Плохієм згадання цієї ідентичності було одним з непередбачуваних наслідків Переяславського договору. Поступове поглинення України спочатку Московським царством, а потім Російською імперією розчленувало русинську націю Речі Посполитої на дві частини і створило передумови для формування нових ідентичностей, а саме білоруської та української.

Елітарне явище русинської ідентичності не виходило поза межі своєї батьківщини (Речі Посполитої) у першій половині 17 ст. І це не дивно, бо як стверджує Плохій, творці русинської нації, православні клірики та шляхта, не могли визначитись з ментальною

мапою своєї спільноти навіть усередині Речі Посполитої, не кажучи вже про землі поза нею. Ще у 1640-х поміж ними існували принаймні дві різні візії. Одна зараховувала до території русинської нації тільки Брацлавське, Волинське, Київське та Чернігівське воєводства, **виключаючи** Галичину, Поділля та русинські території Великого князівства Литовського. Інша визначала за русинську територію вказані вище воєводства вже з доданням Галичини, тобто Руського воєводства [17, р. 200]. Включати сюди Буковину чи Угорську Русь їм і на думку не спадало.

НАЦІОНАЛЬНА ПАРАДИГМА

Критичні зауваги Автора відносно національної парадигми загалом є слушні і не викликають заперечень по суті. Але ця критика не є новою, оригінальною і до певної міри вона вже є тривіальною. Навіть в україномовних публікаціях вона циркулює ще з другої половини 1990-х, а на Заході досягла піку в 1980-х, коли в теоріях про нації та націоналізм провідні позиції почав займати конструктивізм. Національна парадигма дійсно спрощує вивчення минулого і збіднює його розуміння. А яка парадигма **не** спрощує? Редукціонізм властивий будь-якій парадигмі, кожна з яких характеризується більшим чи меншим, але обмеженим рівнем проникнення у минуле. Не випадково найкращі історичні дослідження досить часто є написані істориками-еклектиками.

У контексті української історичної науки проблема є в першу чергу не з національною (чи будь-якою іншою) парадигмою, а з низькою професійною підготовкою абсолютної більшості українських істориків та відсутністю ефективного контролю за якістю наукової продукції. Якби всі українські історики, які пишуть у національній парадигмі, раптом від неї відмовились, то це не позначилось би відчутно на якості їх текстів. Не існує прямої кореляції між методологічним вибором і науковою вартістю дослідження. Видатний український історик Іван Лисяк-Рудницький працював у національній парадигмі. Його праці є одними з найбільш софістикованих як в українській історіографії, так і в історіографії України [12]. Якісне історичне дослідження написане хоч і в національній парадигмі є більш цінним ніж, наприклад, публікація, яка закликає науковими авторитетами (в англосаксонській академії це називають *name dropping*) та сипле «дискурсами» і «наративами» направо і наліво, але по-суті є беззмістовною. На початку 1990-х Орест Субтельний, розглядаючи стан і перспективи істо-

ричної науки в Україні, закликав українських істориків не поспішати з відкиданням марксистської парадигми. Ерік Гобсбаум та Роман Роздольський, писав він, продемонстрували що можна бути марксистом і добрим істориком [20, р. 42]. Я не є прихильником національної парадигми так само, як Субтельний не був прихильником марксистської. Але припускаю, що можна бути націоналістом і добрим істориком. Якщо якийсь дослідник майстерно володіє джерельним матеріалом і презентує його в академічний та софістикований спосіб, то мені байдуже до його/її парадигми. Saperienti sat.

У глобальному контексті національна парадигма втратила свої провідні позиції десятиліттями тому. За її золотий вік вважають другу половину 19-го – першу половину 20-го століть, коли більшість існуючих держав або націоналізувалась, наповнюючи свою політичну форму національним змістом, або на їх місці були утворені нові національні держави. Національна парадигма й історії, які вона виробляла, забезпечували цьому процесу історичну легітимність. Відтоді у ній відпала політична необхідність, принаймні для більшості країн. Вона також була піддана цілком доречній науковій критиці і ревізії, пік яких припав на 1980-ті. Тим не менше ця парадигма не зникла і вряди-годи у західній історичній науці з'являються статті про її блукаючий привид [10]. Звідки така живучість здавалось б дискредитованої («деконструйованої») парадигми?

По-перше, практики історіописання переважно відображають суспільну дійсність. Рідко який історик працює у соціальному вакуумі. Допоки у координатах цінностей національній ідентичності належатиме важливе, інколи вирішальне місце і допоки національна держава залишатиметься однією з найлегітимніших форм політичного суверенітету, національна парадигма продовжуватиме бути інструментарієм у сприйнятті теперішнього і вивченні минулого. Іншими словами, національна парадигма зійде з істо-

ріографічної сцени лише тоді, коли з історичної сцени зійдуть націоналізм та національна держава.

По-друге, дійсна культура методологічного плюралізму забезпечує своєрідний історіографічний шведський стіл: якщо комусь не подобається смак національної парадигми, то до його/її вподоби існують інші страви, тобто дослідження, виконані в інших парадигмах. Для історика, котрий звик до такого плюралізму, жанр «вказівної» літератури, який набув популярності в Україні – про те як (не) писати про історію взагалі й про українську зокрема, – сприймається як щось абсурдне. Пострадянські історики, які відкидають наукові праці лише через те, що вони написані в парадигмі, яку вони вважають за «неправильну», підсвідомо виявляють ментальні звички радянської ідеологічної матриці, яка аналогічно відкидала публікації лише через те, що вони були написані з «буржуазних, немарксистських» позицій.

КУЛЬТУРА НАУКОВОЇ ДИСКУСІЇ

Публічні та приватні полеміки між «професійними» карпаторусинами та українцями є одними з найбільш анти-інтелектуальних явищ, які мені довелося спостерігати. Їх характеризують інтелектуальний примітивізм, агресивна тональність і взаємні звинувачення *ad hominem*. Вони категорично не сприяють інтелектуальному розвитку і якщо й здатні чогось навчити, то хіба як не вести дискусію, найкращим прикладом чого є сумнозвісна полеміка між Олексою Мишаничем та Іваном Попом [5; 8]. Стаття Володимира Фенича не є винятком з цієї загальної тенденції. Автор закликає до «чесної та фахової дискусії» [9, с.149], але сам веде її через навішування наліпок на тих авторів, з якими він не погоджується: «істерична реакція» [9, с. 140], «рафінований галицький русинофоб» [9, с. 140], «брудний сайт» [9, с. 140], «словоблудство» [9, с. 141], «огульна, часто сфальшована, українізація» [9, с. 141], «зухвало етнізували» [9, с. 145] і т. д. Подібно до радянського ідеологічного борця з «буржуазним націоналізмом», Фенич викриває та засуджує, а не аналізує та дискутує.

У своїх інвективах супроти української історіографії Закарпаття він дотримується двох, традиційних для карпаторусинства наративних стратегій. Перша – це історична делегітимізація українства на Закарпатті (завжди пізнє, штучне, привнесене зовні, насажене) з паралельною історичною легітимізацією карпаторусинства (найдавніше, власне, органічне, упосліджене). Друга – це огульна характеристика української історіографії як фальсифікаторської й приписуванні їй представникам своєкорисливих намірів («лакеї-пропагандисти») [9, с. 151]. Доволі іронічно читати атаку Автора на національну парадигму в українській історіографії загалом і Закарпаття зокрема, коли найпродуктивніше працює у цій парадигмі саме сучасна карпаторусинська історіографія, що

демонструють російськомовна та англomовна карпаторусинські енциклопедії й остання книга Пола Р. Магочія [7; 15; 16].

Говорячи про українську ідентичність Фенич використовує такі епітети, як «абстрактна» [9, с. 144] і «штучна» [9, с. 147], натомість, коли мова іде про карпаторусинську, то він пише про «реконструювання» [9, с. 145]. Будь-яка національна ідентичність є конструйованою, продуктом індоктринації. Ніхто не народжується з національною ідентичністю, її набувають, засвоюють й інколи навіть змінюють. Скільки б карпаторусинські діячі не декларували, що вони відроджують чи, як вірить Фенич, «реконструюють» свою ідентичність, насправді вони **конструюють** нову уявлювану (а не уявлену [14]) спільноту, створюючи під неї історію і мову так само, як це, наприклад, робили українські національні діячі у 19 ст. під свій національний проект.

Повертаючись до проблеми дискусії мені важко зрозуміти, як Автор не помічає логічної непослідовності між своїм закликом «навчитися, якщо не поважати, то бодай почути ближнього», та зізнанням на тій же сторінці, що «вступати в дискусії я ні з ким не збираюся, тим більше переконувати когось, або бути переконаним кимсь» [9, с. 141]. Передумовою будь-якої справжньої дискусії є добра воля та припущення правоти опонента. Утім, навіть якщо такі передумови були наявні, чи була б дискусія про «карпаторусинське» питання плідною? Зрештою, визначальним для успіху національного проекту є не історичні чи лінгвістичні аргументи, а політичний фактор [11, р. 145]. Це добре ілюструється багатьма випадками.

З недавніх прикладів можна згадати Македонію, яка проголосила свою незалежність 25 років тому. Відтоді реакція на питання національного буття македонців коливається між іронічними поспішками, обуренням та категоричним запереченням з боку двох сусідніх народів: грецького та болгарського. Абсолютно більшість грецької громадськості, науковців та політиків заперечують, що

македонці мають власну історію до 1991 року і відмовляють їм навіть у праві використовувати назви «македонці» та «Македонія», оскільки вони є частиною грецької історичної спадщини. Те, що сучасна Македонія вирішила виводити свою історичну генеалогію від античної Македонії і встановлює монументи Олександру Македонському як «своєму» історичному діячеві, викликає у грецької сторони щире обурення і звинувачення у привласненні грецької історії. Якщо греки заперечують окремішність македонської історії, то болгари роблять те ж саме щодо македонської мови – для них вона є просто одним з діалектів болгарської [18].

Не дивлячись на таке вороже оточення, озброєне вагомими і **переконливими** історичними та лінгвістичними аргументами, македонський національний проект успішно відбувся внаслідок політичних обставин. За 25 років у Македонії виросло покоління, яке пройшло крізь македонські школи і якого навчили і «власної» історії, і мови. Національне буття македонців для цього покоління вже є беззаперечним – вони самі для себе є тому доказом. В ідеалі – для успіху будь-якого національного проекту як масового явища бажана окремішність у вигляді політичної форми (держава чи автономія), яку за порівняно короткий час (одне покоління) можна наповнити історичним та лінгвістичним змістом. Але і такий, здавалось би, «скромний» здобуток, як свої школи, завжди матиме для національного проекту далекосяжні наслідки. Без масової індоктринації через шкільну систему будь-яка національна ідентичність обмежуватиметься купкою інтелігентів та активістів, якими б вагомими не були їх аргументи. Національні спільноти конструювати не легко, але і не так вже й важко. За наявності певних обставин – особисті амбіції і сильна воля, матеріальна підтримка й політична кон'юнктура – утворення нових національних одиниць переміщується з сфери бурхливої фантазії у сферу цілком можливої реальності.

ОКРЕМІ ЗАУВАГИ

Opus magnum у множинні буде не *opus magna* [9, с. 143, 145, 154], а *opera magna*.

Вслід за Юрієм Венеліним [1, с. 4] (на якого він забув покликатись) Фенич вважає що слово «русин» походить від «Русі син» [9, с. 149]. Таке інтелектуальне навантаження є рідкісним у словотворенні. Вірогіднішою є проста конструкція етнонімів з допомогою суфікса -ин, як, наприклад: москвин, литвин, мордвин, вірменин, грузин і т. п.

Автор заперечує приналежність Юрія-Калмана Жатковича (1855-1920) до української орієнтації на Угорській Русі. Його «варто тлумачити все ж у широкому контексті “руськості” ХІХ – початку ХХ століть, а не під вузьким, винятково етноцентричним кутом зору» [9, с. 144]. Припущення Фенича базується на формальній ознаці: Жаткович називав себе «русином» та «сыном мало-руського народу» (він вживав ці терміни як синоніми) – та цілому ряду авторитетів, які писали про малоросійську ідентичність у Російській імперії (у котрій Жаткович ніколи не жив). Історики дійсно мають клопіт з назвою «малорос» в імперії Романових, бо під цим терміном, як у матрьюшці, ховалась ціла ієрархія ідентичностей. Вживати його у 1890-х ще міг і цілком свідомий українець, і російський націоналіст малоросійського походження, який вже думав у категоріях триєдиної всеруської нації, і малорос, який все ще думав у категоріях регіональних, а не національних лояльностей.

У випадку з Жатковичем ця багатозначність відсутня завдяки його власним текстам [4]. Жаткович був одним з перших (якщо не найпершим) діячів Угорської Русі, які вже думали про національне в ексклюзивних, виключних категоріях. Він вкладав у терміни «русин» та «мало-руський народ» той же сенс, який сучасні йому українські національні діячі вкладали в «українець» та «український народ». Жаткович вважав що 1) «русини» або «мало-русь-

кий народ» населяють Угорську Русь, Буковину, Галичину та Південну Росію (підросійську Україну); 2) цей народ і його мова є цілком самостійними від сусідів, поляків та росіян [3, с. 201]. Зміст, який вкладається у термін, важливіший за його форму. Етнонім «українець» Жатковичу міг бути елементарно невідомий або навіть не до вподоби, так само, як йому не подобався фонетичний правопис. Тарас Шевченко також себе «українцем» ніколи не називав. Михайло Драгоманов почав вживати «українець» регулярно лише наприкінці свого життя. Але було б дуже поверхово вважати це за доказ відсутності українськості у їх світогляді.

Слід пам'ятати, що поміж українськими національними діячами 1860-1890-х років існував певний психологічний консерватизм у небажанні цілковито відмовлятися від «руський» та «русин» (терміни, які вживали і їх опоненти), що проявилось у появі таких перехідних назв, як «русько-український» чи «Україна-Русь». Коли Михайло Грушевський пише історію останньої, то він має на увазі не дві одиниці, Україну і Русь, а одну з двома іменами. До певної міри пізніша повна відмова від назв «руський» та «русин» була першою великою поразкою українського національного руху, бо радше, ніж відстоювати цю усталену «торгову марку» та її культурну спадщину, діячі цього руху вдалися до вимушеного «ребрендингу» на «український» та «українець», щоб уникнути плутанини в імені та ототожнення з «руськими». У процесі цього розриву зі старим іменем вони, на жаль, пішли задалеко і також відкинули чимало з попередньої руської культурної традиції. У результаті сучасний українець може читати пам'ятки руської писемності хіба що в перекладах, у той час, як сучасний англієць без великих труднощів може читати Шекспіра, француз – Рабле, а іспанець – Сервантеса.

Я щиро сміявся з твердження про «невластивої для західного світу цензури» [9, с. 142]. Автор або не мав змоги пізнати Захід глибше, або має про нього наївні уявлення початку 1990-х. Історично Захід (як і решта світу) має довшу і поширенішу традицію

обмеження свободи думки, аніж її забезпечення. Дійсно, у багатьох західних країнах **інституції** цензури, які «невластиво» проіснували в них кілька століть, вже більш як півстоліття не існують (втім є і винятки, як-от Німеччина). Тим не менше цензура і самоцензура як **явища** нікуди не зникли, ані з масових медій, ані з академічного світу. Західні критики політичної коректності часто називають її цензурою у новій формі, оскільки, за їх твердженням, вона обмежує свободу думки, коли йдеться про «некоректні» теми, вирази чи погляди [13, р. 49-58].

Категоричність наступного твердження мене, м'яко кажучи, дивує: «кожний [український історик], хто хоч трохи метикує в історії, в той чи інший спосіб **був, є або мав би бути** [виділено мною] пов'язаний професійно з інтелектуальним середовищем львівської школи істориків» [9, с. 139]. Я не певен, що така школа взагалі існує чи колись існувала (окремі професори, так), але суть не в цьому. Принаймні п'ятнадцять років тому ці слова Автора були ще актуальні. Розташоване у «центрі Європи» Закарпаття тоді було пострадянським інтелектуальним гетто і за новими виданнями, ідеями та дискусіями треба було їхати фізично – Львів був найближчою зупинкою у цьому блуканні на Схід, яке, як правило, закінчувалось Києвом (рідше – Москвою). Ситуація сьогодні докорінно інша. Відтоді Інтернет зробив західну літературу, а глобалізована освіта – західне навчання неймовірно доступним. Звичайно, можна і надалі орієнтуватись на переповідачів зі Львова, Києва чи Москви і ознайомлюватись з світовою науковою продукцією з других чи третіх рук та ще й з запізненням (інколи значним). Але можливо також вивчити іноземні мови (бажано не лише англійську) і опанувати методології та історичні знання водночас з Оксфордом, Гайдельбергом чи Сорбонною. Це вже більше не утопічна мрія, а цілком осяжна реальність. Професійні та наукові контакти бажано розвивати якнайбільше, але орієнтація на Львів чи Київ завжди прирікатиме Закарпаття на буття інтелектуальної провінції.

ВИСНОВКИ

В українській історичній науці набув популярності жанр т. зв. «вказівної» літератури – про те, як (не) слід писати про історію взагалі й України зокрема. Користь від такої літератури, незалежно від її інтелектуальної якості, для мене є під знаком запитання: чи можна навчитись плавати читаючи про те, як (не) слід плавати? «Есей-дослідження» Володимира Фенича є спробою у цьому модному жанрі «вказівної» літератури на основі місцевого, закарпатського матеріалу. На відміну від текстів, які вона імітує, його стаття не демонструє ані літературних якостей есею, ані оригінального наукового змісту. За великим рахунком у ній немає нічого нового: стаття лише переповідає на свій лад (інколи зі значними похибками) популярні ідеї і концепції інших. Наукова вартість таких імітацій (і потреба у них) для мене є сумнівною. Історіографії Закарпаття не бракує історіографічних розвідок та міркувань, слушних і не дуже, про те, як (не) писати історію регіону. Це є радше парадоксальним, бо подібні тексти є найбільш доречними там, де вже досягнуто критичної маси публікацій джерел та фундаментальних наукових досліджень. Це не випадок історіографії Закарпаття, яка навпаки – відчуває голод саме на такі публікації.

Жовтень 2016 р.

1. Венелин Ю. І. О готах. ІІ. Об обрах. ІІІ. О споре между южанами и северянами на счет их россизма. – М., 1848. (різна пагінація)
2. Дашкевич Я. «Учи неложними устами сказати правду»: історична есеїстика. – К.: Темпора, 2011. – 827 с.
3. Гийдел Е. Рутенія über alles // Україна Модерна. – Число 12 (1). – Київ: Критика, 2007. – С.191-217.
4. Див.: Жаткович Ю. Етнографическій очерк угро-руских / уряд. О. С. Мазурок. – Ужгород: Мистецька Лінія, 2007. – 392 с.; Жаткович Ю.-К. Праці з історії Угорської Русі / урядкув. та передм. О. С. Мазурок. – Ужгород: Мистецька Лінія, 2008. – 450 с.; Мазурок О. С. «...Історію угорусів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...». – Ужгород: Мистецька Лінія, 2009. – 284 с.; Мазурок О. С. «...Найбільш учений і найбільш компетентний в етнографічних справах священник-русин у цілій Угорщині». – Ужгород: Карпатська Вежа, 2010. – 184 с.
5. Мишанич О. «Энциклопедия Подкарпатской Руси» і що за нею. – К.: Сти-лос, 2002. – 36 с.
6. Див., наприклад, статтю Міхаеля Мозера про мовотворчість Духновича: Мозер М. Чи намагався Олександр Духнович створити русинську літературну мову? // Україна Модерна. – Число 13 (2) –2008. – Київ: Критика, 2008. – С. 222-235.
7. Поп І. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2001. –432 с.
8. Поп І. Відповідь засліпленому ненавистю до русинів // І ми в Європі! Книга перша: Відповідь опонентам. – Ужгород, 2002. – С. 5-30.
9. Фенич В. І. Вправляння з історією по-українськи, або якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року // Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип. 2 (33), 2014. – С. 138-156.
10. Див., наприклад: Berger S. A Return to the National Paradigm? National History Writing in Germany, Italy, France, and Britain from 1945 to the Present // The Journal of Modern History. – Vol. 77, No. 3 (September 2005). – P. 629-678.
11. Див., наприклад, статтю (на жаль, досі не перекладену українською) Івана-Павла Химки про розвиток українського національного проекту у Галичині і роль політичного фактору у його успіхові: Himka, John-Paul. The Construction of Nationality in Galician Rus': Icarian Flights in Almost All Directions // Suny R. G. and Kennedy M. D., eds. Intellectuals

and the Articulation of the Nation. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999. – P. 109-164.

12. Це спостереження раніше за мене висловив Ярослав Грицак, див.: Hrytsak Y. One World is not enough, or my Adventures with National Paradigm. Доступно за веб-адресою http://chtyvo.org.ua/authors/Hrytsak_Yaroslav/One_World_is_not_enough_or_my_Adventures_with_National_Paradigm_anhl/ (Останнє відвідування 9-го вересня 2016 р.)
13. Детальніше див.: Hughes G. Political Correctness: A History of Semantics and Culture. – Chichester, U.K.; Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2010. – 320 p.
14. «Imagined Communities», термін Бенедикта Андерсона і назва його відомої книги є найбільш знані в Україні як «уявлені спільноти» з легкої руки українського перекладача. Насправді, imagined перекладається як «уявлюваний». Якщо «уявлені» перекласти назад англійською, то отримуємо imaginary. Між цими двома термінами – imaginary та imagined – є відчутна різниця у сенсі.
15. Magocsi P. R. and Pop I., eds. Encyclopedia of Rusyn History and Culture. Revised and Expanded Edition. – Toronto, University of Toronto Press, 2005. – 569 p.
16. Magocsi P. R. With Their Backs to the Mountains: A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. – Budapest: Central European University Press, 2015. – 511 p.
17. Plokhy S. The Origins of the Slavic nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus. – Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 2006. – 379 p. Український переклад цієї книги, «Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі» (видавництво «Критика», 2015), був мені недоступний.
18. Македонський випадок має чималу літературу, але одна книга (щоправда, вже дещо застаріла) розглядає його водночас і коротко, і змістовно: Roudometof, Victor. Collective Memory, National Identity, and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian Question. – Westport, Conn.: Praeger, 2002. – 265 p.
19. Smolka S. Die reussische Welt. Historisch-politische Studien, Vergangenheit und Gegenwart. – Wien, Zentral-verlagsbüro des Obersten polnischen Nationalkomitees, 1916. – 460 s.
20. Subtelny, The Current State of Ukrainian Historiography // Journal of Ukrainian Studies. – Vol. 18, nos. 1-2 (Summer-Winter 1993). – P. 33-54.

ЗМІСТ

ВСТУП _____	3
РУСЬКА/РУСИНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ _____	6
НАЦІОНАЛЬНА ПАРАДИГМА _____	10
КУЛЬТУРА НАУКОВОЇ ДИСКУСІЇ _____	13
ОКРЕМІ ЗАУВАГИ _____	16
ВИСНОВКИ _____	19
ЛІТЕРАТУРА _____	20

Наукове видання

Ернест ГИЙДЕЛ

ВИПРАВЛЯННЯ

*Зауваги на маргінесах статті В. І. Фенича
«Вправляння з історією по-українськи,
або Якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття
після 1991 року»*

Редактор Андрій Ребрик

Художньо-технічна редакція Івана Ребрика

Підписано до друку 17.10.2016. Формат 60x84/16. Cambria.

Папір офсетний. Облік.-вид. арк. 1,0. Замовлення № 25.

МПП «Гражда»

Свідоцтво про державну реєстрацію видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції. Серія Зт № 22
88000, м. Ужгород, вул. Орлина, 1, т./факс (0312) 61-51-81

Гийдел Ернест

Г 46 Виправляння. Зауваги на маргінесах статті В. І. Фенича «Вправляння з історією по-українськи, або Якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року». – Ужгород: Гражда, 2016. – 24 с.

ISBN 978-966-176-095-9

Стаття є полемічним відгуком на «Вправляння...» Володимира Фенича. Гийдел вважає її форму та стиль за невідповідні для академічного тексту, а з її змісту – вартими уваги лише три проблеми: русинська ідентичність, національна парадигма та культура наукової дискусії. Русинська ідентичність є більш складним феноменом історії та історіографії, ніж це представляє Фенич. Національна парадигма є неминучою, допоки у координатах цінностей національній ідентичності належатиме важливе, інколи вирішальне, місце і допоки національна держава залишатиметься однією з найлегітимніших форм політичного суверенітету. Справжня наукова дискусія вимагає доброї волі та припущення правоти опонента. Гийдел також пропонує розрізняти русин та карпаторусин як два відмінні історичні поняття.

Гыйдел Э. М. (Эдмонтон)

Выправление (замечания на полях статьи В. И. Фенича)

Статья является полемическим откликом на «Упражнения с историей по-украински, или какой не должна быть история и историография Закарпатья после 1991 года» Владимира Фенича. Гыйдел считает ее форму и стиль за несоответствующие для академического текста, а из ее содержания заслуживающими внимания только три проблемы: русинская идентичность, национальная парадигма и культура научной дискуссии. Русинская идентичность есть более сложным феноменом истории и историографии нежели это представляет Фенич. Национальная парадигма неизбежна до тех пор, пока в координатах ценностей национальная идентичность будет занимать важное, иногда решающее, место и пока национальное государство будет оставаться одной из наиболее легитимных форм политического суверенитета. Подлинная научная дискуссия требует благожелательной воли и предположения правоты оппонента. Гыйдел также предлагает различать русин и карпаторусин как два отличных исторических понятия.

Ключевые слова: русин, карпаторусин, русинская идентичность, национальная парадигма.

E. Gyidel (Edmonton)

Correction (Notes on the margins of V. I. Fenychs article)

The article is a polemical reaction to «Exercising history in a Ukrainian way, or how history and historiography of Transcarpathia should not be after 1991» by Volodymyr Fenych. Gyidel finds its form and style as inappropriate for an academic text and only three problems worthy of attention from its content: Rusyn identity, national paradigm and culture of academic discussion. The Rusyn identity is a more complex phenomenon of history and historiography than Fenych shows it to be. The national paradigm is unavoidable as long as in coordinates of values national identity takes an important, sometimes a decisive, place and as long as nation state remains one of the most legitimate forms of political sovereignty. A real academic discussion requires good will and assumption that an opponent might be right. Gyidel also suggests to distinguish between Rusyn and Carpatho-Rusyn as two separate historical notions.

Keywords: Rusyn, Carpatho-Rusyn, Rusyn identity, national paradigm.